

UCHWAŁA
składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego

4 kwietnia 2023 r.

Sąd Najwyższy w Izbie Cywilnej w składzie:

SSN Mariusz Łodko (przewodniczący)

SSN Marcin Łochowski

SSN Ewa Stefańska (sprawozdawca)

SSN Tomasz Szanciło

SSN Krzysztof Wesółowski

SSN Mariusz Załucki

SSN Kamil Zaradkiewicz

na posiedzeniu niejawnym 4 kwietnia 2023 r. w Warszawie

w sprawie z powództwa G. K.

przeciwko Bank spółce akcyjnej w W.

o uzgodnienie treści księgi wieczystej z rzeczywistym stanem prawnym

na skutek przedstawienia przez Sąd Najwyższy postanowieniem z 24 stycznia 2020 r., III CZP 53/19,

do rozstrzygnięcia powiększonemu składowi

zagadnienia prawnego:

"Czy umorzenie na podstawie przepisu art. 369 [ust.] 2 Ustawy z dnia [28] lutego 2003 roku Prawo upadłościowe w brzmieniu sprzed dnia 1 stycznia 2016 roku, wierzytelności przysługującej kredytodawcy względem kredytobiorcy, zabezpieczonej hipoteką ustanowioną na nieruchomości stanowiącej własność osoby trzeciej, skutkuje względem dłużnika hipotecznego będącego jednocześnie stroną czynności bankowej ustanowienia hipoteki, wygaśnięciem zabezpieczonej tą hipoteką wierzytelności, pociągającym za sobą wygaśnięciem hipoteki w rozumieniu przepisu art. 94 Ustawy z dnia 6 lipca 1982 roku o księgach wieczystych i hipotece?"

podjął uchwałę:

Umorzenie wierzytelności na podstawie art. 369 ust. 2 ustawy z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe, w brzmieniu obowiązującym przed dniem 1 stycznia 2016 r., skutkuje wygaśnięciem hipoteki na nieruchomości stanowiącej własność osoby trzeciej, ustanowionej na zabezpieczenie tej wierzytelności.

UZASADNIENIE

Powódka G. K. w pozwie skierowanym przeciwko Bank S.A. w W. domagała się usunięcia niezgodności między stanem prawnym nieruchomości ujawnionym w księdze wieczystej urządzonej dla stanowiącego jej własność lokalu mieszkalnego a rzeczywistym stanem prawnym, przez wykreślenie z działu czwartego księgi wpisów hipoteki umownej kaucyjnej w kwocie 462 890,27 zł i hipoteki umownej zwykłej w kwocie 661 271,82 zł, ustanowionych na tej nieruchomości dla zabezpieczenia wierzytelności przysługujących pozwanemu przeciwko dłużnikowi Z. P. Zdaniem powódki, umorzenie w postępowaniu upadłościowym długu Z. P. spowodowało wygaśnięcie hipotek, na podstawie art. 94 u.k.w.h., w brzmieniu obowiązującym od 20 lutego 2011 r. Wobec odmowy dokonania przez pozwanego czynności umożliwiającej wykreślenie hipotek, powódka wytoczyła powództwo na podstawie art. 10 u.k.w.h.

Sąd Rejonowy dla Krakowa-Krowodrzy w Krakowie wyrokiem z 13 września 2018 r. oddalił powództwo. Ustalił, że na podstawie umowy z 1 kwietnia 2009 r. poprzednik prawny pozwanego udzielił Z. P. kredytu w kwocie 661 271,82 zł, którego zabezpieczeniem były m.in. obie hipoteki ustanowione na nieruchomości lokalowej powódki. Postanowieniem z 23 września 2011 r. Sąd Rejonowy w Bielsku-Białej ogłosił upadłość Z. P. prowadzącego działalność gospodarczą pod nazwą Firma Handlowo-Usługowa E. w B., obejmującą likwidację majątku dłużnika. Postanowieniem z 21 maja 2014 r. sąd ten stwierdził zakończenie postępowania upadłościowego i umorzył w całości wierzytelności niezaspokojone w postępowaniu upadłościowym, w tym wierzytelność pozwanego w wysokości 551 763,97 zł. Cały

majątek Z. P. został w postępowaniu upadłościowym sprzedany. Na podstawie bankowego tytułu egzekucyjnego zaopatrzonego przez sąd w klauzulę wykonalności pozwany wszczął postępowanie egzekucyjne skierowane do nieruchomości lokalowej powódki.

W uzasadnieniu orzeczenia Sąd pierwszej instancji powołał się na stanowisko Sądu Najwyższego wyrażone w wyroku z 10 września 2015 r., II CSK 745/14, i podkreślił funkcję hipoteki jako gwarancji uzyskania zaspokojenia przez wierzyciela w sytuacji, gdy nadal istnieje mienie mogące do tego doprowadzić. Wskazał również na pogląd Sądu Najwyższego wyrażony w uzasadnieniu wyroku z 5 lutego 2016 r., IV CSK 346/15, o braku wpływu wygaśnięcia zobowiązań upadłego na byt prawny hipoteki, w kontekście regulacji wynikającej z art. 369 w zw. z art. 291 prawa upadłościowego i naprawczego, w brzmieniu obowiązującym do 1 stycznia 2016 r. (Dz.U. z 2015 r., poz. 233; dalej: „p.u.n.”).

Rozpoznając sprawę na skutek apelacji powódki, Sąd Okręgowy w Krakowie powziął wątpliwość sformułowaną w przedstawionym Sądowi Najwyższemu zagadnieniu prawnym. Sąd odwoławczy krytycznie odniósł się do poglądów Sądu Najwyższego wyrażonych w orzeczeniach powołanych w uzasadnieniu wyroku Sądu Rejonowego. Wskazał, że stanowisko, iż utrata bytu prawnego przez dłużnika osobistego nie powoduje wygaśnięcia hipoteki zabezpieczającej wierzytelność na majątku osoby trzeciej, chroni wprawdzie wierzyciela, ale pozbawia regresu dłużnika rzeczowego, który spłaci dług. Zakwestionował także pogląd, że z art. 369 p.u.n. wynika – podobna do zwerbalizowanej w art. 291 p.u.n. – norma, iż dokonane na jego podstawie umorzenie zobowiązań upadłego nie narusza praw wierzyciela wobec poręczyciela upadłego oraz współdłużnika upadłego ani praw wynikających z innych zabezpieczeń umorzonego długu, jeżeli były ustanowione na mieniu osoby trzeciej. Sąd Okręgowy odwołał się do rzeczowego charakteru hipoteki i jej akcesoryjności, skutkującej jej wygaśnięciem w razie wygaśnięcia wierzytelności, którą zabezpieczała, bez względu na przyczyny, które spowodowały wygaśnięcie zabezpieczonej wierzytelności (art. 94 u.k.w.h.). W konsekwencji wyraził pogląd, że umorzenie zobowiązań upadłego w postępowaniu upadłościowym skutkuje wygaśnięciem hipoteki ustanowionej na nieruchomości osoby trzeciej dla zabezpieczenia tych zobowiązań.

Rozważając powyższe zagadnienie prawne, Sąd Najwyższy wskazał, że z art. 369 p.u.n., w brzmieniu obowiązującym do 1 stycznia 2016 r., wynikało, iż w postanowieniu o zakończeniu postępowania upadłościowego obejmującego likwidację majątku upadłego, którym jest osoba fizyczna, sąd na wniosek upadłego mógł orzec o umorzeniu w całości lub części zobowiązań upadłego, które nie zostały zaspokojone w postępowaniu upadłościowym, jeżeli kumulatywnie zostały spełnione szczególne warunki wymienione w pkt 1-3 tego przepisu. W orzecznictwie Sądu Najwyższego zwrócono uwagę, że wykładnia art. 369 p.u.n. w zakresie pojęcia „okoliczności wyjątkowych i niezależnych od upadłego” (pkt 1 tego artykułu) powinna mieć na względzie szczególny charakter samej instytucji umorzenia zobowiązań upadłego oraz indywidualne właściwości podmiotu korzystającego z tego dobrodziejstwa (zob. postanowienia SN: z 7 stycznia 2009 r., II CSK 411/08; z 16 lutego 2011 r., II CSK 370/10; z 5 lutego 2015 r., V CSK 236/14).

Sąd Najwyższy zaaprobował pogląd wyrażony w uzasadnieniu wyroku z 5 lutego 2016 r., IV CSK 346/15, że z uwagi na wyjątkowość regulacji ustawodawca zawęził skutki umorzenia dokonanego na podstawie art. 369 p.u.n. jedynie do długów upadłego. Regulacja ta w niczym bowiem nie dotyczy ani nie rozstrzyga o skutkach tego umorzenia powstających, czy też mogących powstać, w sferze majątkowej innych podmiotów, w tym dłużnika rzeczowego. Podkreślił też, że art. 369 p.u.n. dopuszcza umorzenie tylko długów upadłego będącego osobą fizyczną. Udzielić wierzycielowi akcesoryjnego zabezpieczenia, obejmującego dług upadłego będącego osobą fizyczną, mogą także osoby prawne. Wskazał, że gdyby wskutek umorzenia długu upadłego wygasła jednocześnie odpowiedzialność osoby prawnej, która udzieliła zabezpieczenia o charakterze akcesoryjnym, podmiotowy zakres zastosowania art. 369 p.u.n. wykroczyłby poza granice określone przez ustawodawcę. Rozciągnięcie skutków umorzenia na osoby odpowiedzialne wobec wierzyciela z tytułu akcesoryjnego zabezpieczenia umorzonego długu upadłego czyniłoby wszystkie te osoby, zarówno prawne, jak i fizyczne, beneficjentami rozwiązania przyjętego w art. 369 p.u.n., z oczywistym naruszeniem wskazanych wyjątkowych przesłanek zastosowania tego przepisu.

Dostrzegając potrzebę takiej wykładni art. 369 p.u.n., której skutkiem nie byłoby pozbawienie wierzyciela możliwości jakiegokolwiek zaspokojenia, Sąd Najwyższy w powołanym orzeczeniu wskazał na uregulowanie zawarte w art. 291 p.u.n. Powołany przepis stanowi, że jeżeli ogłoszono upadłość z możliwością zawarcia układu, to taki układ nie narusza praw wierzyciela wobec poręczyciela upadłego oraz współdłużnika upadłego ani praw wynikających z hipoteki, zastawu, zastawu rejestrowego, i hipoteki morskiej, jeżeli były one ustanowione na mieniu osoby trzeciej. Oznacza to, że układ, który stanowi jedynie rezygnację z uprawnień w stosunku do dłużnika osobistego, nie ma wpływu na zakres zobowiązania m.in. poręczyciela czy też dłużnika rzeczowego, a więc zniesienie w ramach układu prawa zabezpieczonego nie wpływa na prawa zabezpieczające. Z zestawienia art. 291 i art. 369 p.u.n. Sąd Najwyższy wywiódł, że skoro art. 369 p.u.n. nie wyłącza wyraźnie oddziaływania umorzenia długu na odpowiedzialność osób trzecich z tytułu zabezpieczenia umorzonego długu, to oddziaływanie takie jest niedopuszczalne. Stwierdził, że choć nie zostało to wyraźnie zastrzeżone, z treści art. 369 p.u.n. wynika norma podobna do wystawionej w art. 291 p.u.n., że dokonane na jego podstawie umorzenie nie narusza praw wierzyciela wobec poręczyciela upadłego oraz współdłużnika upadłego ani praw wynikających z innych zabezpieczeń umorzonego długu przez osoby trzecie.

Rozważając przedstawione przez Sąd Okręgowy zagadnienie prawne, Sąd Najwyższy zaaprobował powyższą wykładnię art. 369 p.u.n. Wskazał, że jeżeli przepisy o charakterze publicznym, a takimi są przepisy prawa upadłościowego, nie regulują danej instytucji występującej w obrocie powszechnym, właściwej prawu prywatnemu, normę prawną należy zrekonstruować na podstawie tego prawa. Jeżeli więc przyjmie się, że art. 369 p.u.n. stanowi tylko o możliwości umorzenia przez sąd długów upadłego i przepisy prawa upadłościowego w ogóle nie rozstrzygają o skutkach, jakie taka decyzja sądu wywołuje w sferze majątkowej innych niż upadły podmiotów, to odpowiedzi poszukiwać należy w innych przepisach tworzących obowiązujący porządek prawny. Możliwe jest – jak to uczynił Sąd Okręgowy – odwołanie się do art. 94 zdanie pierwsze u.k.w.h., stanowiącego, że wygaśnięcie wierzytelności zabezpieczonej hipoteką pociąga za sobą wygaśnięcie hipoteki. Nie jest jednak wyłączony inny tok rozumowania.

Umorzenie przez sąd zobowiązań upadłego przewidziane w art. 369 p.u.n. może być bowiem kwalifikowane jako przewidziane ustawą, lecz udzielone władczą decyzją procesową sądu, zwolnienie z długu, przesłankowo uzależnione od zaistnienia wyjątkowych okoliczności, w tym również związanych ściśle z przymiotami osobistymi dłużnika.

Sąd Najwyższy przypomniał, że hipoteka stanowi zabezpieczenie o charakterze rzeczowym (art. 65 u.k.w.h.), przy czym obowiązki właściciela nieruchomości wynikające z rzeczowego charakteru ciężącego na jego rzeczy prawa polegają na znoszeniu lub nieczynieniu. Jednak między właścicielem a wierzycielem zabezpieczonej wierzytelności istnieje nie tylko stosunek prawnorzeczowy wynikający z obciążenia nieruchomości hipoteką, lecz obowiązki właściciela obciążonej rzeczy mają również charakter obligacyjny. Wierzyciel może bowiem od właściciela, który nie jest jego dłużnikiem osobistym, żądać zapłaty sumy pieniężnej i wówczas jest on zobowiązany do zapłaty (zob. wyroki SN: z 10 września 1999 r., III CKN 331/98; z 16 lipca 2003 r., V CK 19/02; z 25 sierpnia 2004 r., IV CK 606/03). Korelatem obowiązku właściciela polegającego na świadczeniu są jego uprawnienia analogiczne do tych przysługujących dłużnikowi osobistemu. Stąd przeciwko żądaniu zapłaty właściciel obciążonej rzeczy może podnieść zarzuty, których zakres wynika z art. 73 u.k.w.h. Przepis ten traktuje właściciela nieruchomości jako dłużnika, a wierzytelność hipoteczną jako tzw. obligację realną.

Sąd Najwyższy zauważył ponadto, że dłużnik osobisty i właściciel nieruchomości obciążonej hipoteką mogą być różnymi osobami. Wówczas obaj ci dłużnicy odpowiadają wobec wierzyciela na podstawie innego stosunku prawnego. Wspólną odpowiedzialność dłużnika osobistego i dłużnika rzeczowego określa się (wobec braku przepisu ustawy, który przewidywałby ich solidarną odpowiedzialność) jako tzw. odpowiedzialność *in solidum*, do której mają odpowiednie zastosowanie przepisy Kodeksu cywilnego o solidarności biernej (zob. wyroki SN: z 6 marca 1997 r., I CKU 78/96; z 24 listopada 1998 r., I CKN 331/98; z 7 lipca 2005 r., V CK 8/05).

Sąd Najwyższy zauważył, że zgodnie z art. 373 k.c. zwolnienie z długu lub zrzeczenie się solidarności przez wierzyciela względem jednego z dłużników solidarnych nie ma skutku względem współdłużników. Przy kwalifikacji umorzenia zobowiązania na podstawie art. 369 p.u.n., jako przewidzianego ustawą zwolnienia z długu, odwołanie się do art. 373 k.c. wskazuje, że umorzenie nie powinno oddziaływać na sytuację dłużnika rzeczowego. Umorzenie zobowiązań dłużnika osobistego w postępowaniu upadłościowym nie uzasadnia zatem przyjęcia, że dłużnik rzeczowy jest wolny od obowiązku świadczenia. Przy tym, jest to wniosek odpowiadający konstrukcji przyjętej w art. 291 p.u.n., stanowiącym, że układ nie wpływa na prawa wierzyciela wynikające m.in. z hipoteki, czyli konstrukcji, jaką w odniesieniu do art. 369 p.u.n. przyjęto w uzasadnieniu wyroku w sprawie IV CSK 346/15. Odnosząc się do poglądu Sądu Okręgowego, że układ podobny jest do nowacji (art. 506 k.c.), a ustawodawca w sposób zamierzony w art. 291 p.u.n. rozstrzygnął o prawach wynikających m.in. z hipoteki, zaś w art. 369 p.u.n. brak jest analogicznego uregulowania, Sąd Najwyższy zauważył, iż wówczas konsekwentnie należałoby stosować art. 507 k.c., zgodnie z którym, jeżeli wierzytelność była zabezpieczona poręczeniem lub ograniczonym prawem rzeczowym ustanowionym przez osobę trzecią, poręczenie lub ograniczone prawo rzeczowe wygasa z chwilą odnowienia, chyba że poręczyciel lub osoba trzecia wyrazi zgodę na dalsze trwanie zabezpieczenia. Artykuł 291 p.u.n. wyraża regułę odwrotną, stąd jej wyartykułowanie w tym przepisie było niezbędne. Natomiast, ponieważ w odniesieniu do skutków umorzenia zobowiązania upadłego dłużnika osobistego na podstawie art. 369 p.u.n. ustawodawca nie zamierzał zmieniać zasady wynikającej z art. 373 k.c., przepis powtarzający kodeksową regułę był zbędny.

Według Sądu Najwyższego uznanie, iż właściciel obciążonej nieruchomości jest dłużnikiem powoduje, że inaczej należy rozumieć zależność hipoteki od wierzytelności ujmowanej jako prawo zasadnicze. Z art. 73 u.k.w.h. wynikają zarzuty, jakie może podnosić właściciel obciążonej rzeczy w celu wykazania, że żądanie wierzyciela zgłoszone w danych okolicznościach jest bezzasadne. Wśród nich wymienia się zarzuty przysługujące dłużnikowi osobistemu. Istnieją jednak wyjątkowe sytuacje, gdy właściciel nie może skutecznie podnieść zarzutu, który

mógłby zostać (lub został) skutecznie podniesiony przez dłużnika osobistego. Wyłączone jest powołanie się przez dłużnika rzeczowego na: ograniczenia wynikające z przyjęcia spadku z dobrodziejstwem inwentarza (art. 74 u.k.w.h.), przedawnienie wierzytelności hipotecznej (art. 77 u.k.w.h.), a także restrukturyzację zobowiązań upadłego dłużnika osobistego w układzie (art. 291 p.u.n.). Zauważając, że umorzenie zobowiązań upadłego na podstawie art. 369 p.u.n. mogło nastąpić wyjątkowo, z uwzględnieniem osobistych przymiotów dłużnika, a więc był to przywilej dłużnika będącego osobą fizyczną, Sąd Najwyższy stwierdził, iż istnieją podstawy do przyjęcia, że w razie umorzenia w tym trybie zobowiązań dłużnika osobistego, dłużnik rzeczowy nie mógłby podnieść zarzutu wygaśnięcia wierzytelności. Uznał, że taka definicja akcesoryjności hipoteki, w której kładzie się nacisk na zabezpieczającą rolę tego prawa, a nie podporządkowanie hipoteki wobec wierzytelności, jest prezentowana w orzecznictwie (zob. wyroki SN: z 10 września 2015 r., II CSK 745/14; z 10 maja 2012 r., IV CSK 369/11).

Zważywszy, że w orzecznictwie wypowiedane są także odmienne poglądy, iż wygaśnięcie hipoteki na podstawie art. 94 u.k.w.h. dotyczy wszystkich przypadków wygaśnięcia wierzytelności, niezależnie od przyczyny (zob. wyroki SN: z 7 października 2008 r., III CSK 112/08; z 5 listopada 2008 r. I CSK 204/08; z 10 lutego 2012 r., II CSK 325/11), Sąd Najwyższy uznał za celowe przedstawienie wskazanego na wstępie zagadnienia prawnego do rozstrzygnięcia powiększonemu składowi Sądu Najwyższego, na podstawie art. 390 § 1 zdanie drugie k.p.c.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Zagadnienie prawne przedstawione Sądowi Najwyższemu do rozstrzygnięcia nie było wcześniej przedmiotem szczegółowych rozważań w orzecznictwie, co uzasadnia jego rozstrzygnięcie przez Sąd Najwyższy (art. 390 § 1 k.p.c.).

Według art. 369 ust. 1-3 p.u.n., w brzmieniu obowiązującym do 1 stycznia 2016 r., w postanowieniu o zakończeniu postępowania upadłościowego obejmującego likwidację majątku upadłego, którym jest osoba fizyczna, sąd, na wniosek upadłego, mógł orzec o umorzeniu w całości lub części zobowiązań upadłego, które nie zostały zaspokojone w postępowaniu upadłościowym, jeżeli:

- 1) niewypłacalność była następstwem wyjątkowych i niezależnych od upadłego

okoliczności; 2) materiał zebrany w sprawie dawał podstawę do stwierdzenia, że nie zachodzą okoliczności stanowiące podstawę do pozbawienia upadłego prawa prowadzenia działalności gospodarczej na własny rachunek oraz pełnienia funkcji reprezentanta lub pełnomocnika w spółce handlowej, przedsiębiorstwie państwowym, spółdzielni, fundacji lub stowarzyszeniu; 3) upadły rzetelnie wykonywał obowiązki nałożone na niego w postępowaniu upadłościowym. Umorzeniem mogły zostać objęte dwie kategorie zobowiązań: 1) wierzytelności umieszczone na liście wierzytelności oraz 2) wierzytelności, które mogły zostać zgłoszone, jeżeli ich istnienie stwierdzone było dokumentami upadłego. Zamknięty katalog wierzytelności niepodlegających umorzeniu zawierał ust. 3 powołanego artykułu.

W uzasadnieniu projektu ustawy – Prawo upadłościowe i naprawcze (druk sejmowy IV.809) wyjaśniono, że celem tego postępowania było umożliwienie uczciwemu dłużnikowi (w ramach przesłanek wskazanych w art. 369 ust. 1 pkt 1-3 p.u.n.) zapewnienia nowego startu życiowego, wolnego od obciążeń natury finansowej, albowiem po zakończeniu postępowania likwidacyjnego dłużnik (upadły) nie ma już odpowiedniego majątku na spłatę zobowiązań niezaspokojonych w postępowaniu upadłościowym. Jednocześnie w orzecznictwie Sądu Najwyższego wyrażono stanowisko, że powyższa instytucja nie może być wykorzystywana jedynie jako instrument prawny służący przerwaniu na wierzycieli ryzyka prowadzenia działalności gospodarczej (zob. postanowienie SN z 5 lutego 2015 r., V CSK 236/14). Ponadto w orzecznictwie jednolicie przyjęto, że wykładnia art. 369 ust. 1 pkt 1 p.u.n. powinna być wąska i pojęcie „wyjątkowych i niezależnych od upadłego okoliczności” trzeba odnosić do szczególnego charakteru umorzenia zobowiązań upadłego, który jest przedsiębiorcą, a więc podmiotem profesjonalnie działającym na rynku, od którego zachowań wymaga się staranności zawodowej (zob. postanowienia SN: z 16 lutego 2011 r., II CSK 370/10; z 27 marca 2013 r., I CSK 399/12).

W uzasadnieniu wyroku z 5 lutego 2016 r., IV CSK 346/15, Sąd Najwyższy wyraził pogląd, że art. 369 p.u.n. dopuszczał umorzenie tylko długów upadłego będącego osobą fizyczną. Udzielić wierzycielowi akcesoryjnego zabezpieczenia, obejmującego dług upadłego będącego osobą fizyczną, mogą także osoby prawne.

Gdyby wskutek umorzenia długu upadłego wygasła jednocześnie odpowiedzialność osoby prawnej, która udzieliła zabezpieczenia o charakterze akcesoryjnym, podmiotowy zakres zastosowania art. 369 p.u.n. wykroczyłby poza granice określone przez ustawodawcę. Tymczasem dopuszczone przez art. 369 p.u.n. umorzenie uzasadnione jest względami humanitarnymi oraz społecznymi i uzależnione od wystąpienia szczególnych okoliczności: niezależnych od upadłego, wyjątkowych przyczyn niewypłacalności, rzetelnego postępowania upadłego zarówno przed ogłoszeniem upadłości, jak i w toku postępowania upadłościowego (zob. postanowienie SN z 7 stycznia 2009 r., II CSK 411/08). Rozciągnięcie skutków umorzenia na osoby odpowiedzialne wobec wierzyciela z tytułu akcesoryjnego zabezpieczenia umorzonego długu upadłego, czyniłoby wszystkie te osoby (prawne i fizyczne) beneficjentami rozwiązania przyjętego w art. 369 p.u.n., z oczywistym naruszeniem wskazanych wyjątkowych przesłanek zastosowania tego przepisu.

Rozstrzygnięcie przedstawionego przez Sąd Okręgowy zagadnienia prawnego wymaga nie tylko dokonania wykładni art. 369 p.u.n., w brzmieniu obowiązującym do 1 stycznia 2016 r., lecz także zbadania relacji tego artykułu z art. 94 u.k.w.h. w brzmieniu obowiązującym od 20 lutego 2011 r., zgodnie z którym wygaśnięcie wierzytelności zabezpieczonej hipoteką pociąga za sobą wygaśnięcie hipoteki, chyba że z danego stosunku prawnego mogą powstać w przyszłości kolejne wierzytelności podlegające zabezpieczeniu. We wcześniejszym stanie prawnym przepis ten przewidywał, że wygaśnięcie wierzytelności zabezpieczonej hipoteką pociąga za sobą wygaśnięcie hipoteki, chyba że przepis szczególny stanowi inaczej.

Orzecznictwo Sądu Najwyższego dotyczące powyższego zagadnienia jest nieliczne, częściowo rozbieżne, a ponadto przeważająca większość judykatów dotyczy sytuacji likwidacji osoby prawnej będącej dłużnikiem. Tymczasem wprawdzie ustanie osoby prawnej jest odpowiednikiem śmierci osoby fizycznej i powoduje ono z reguły wygaśnięcie zobowiązania, w którym wykreślona z rejestru osoba prawna jest dłużnikiem albo wierzycielem, to jednak do tych sytuacji nie można stosować pełnej analogii.

Kwestię wykładni art. 74 u.k.w.h. w odniesieniu do osoby prawnej analizował Sąd Najwyższy m.in. w uzasadnieniu wyroku z 10 września 2015 r., II CSK 745/14, uznając, że skoro hipoteka ma gwarantować zaspokojenie wierzyciela, utrata bytu prawnego przez spółkę z ograniczoną odpowiedzialnością, która jest dłużnikiem osobistym, nie powinna wpływać na możliwość zaspokojenia się wierzyciela z hipoteki obciążającej inny podmiot. Na gruncie wyżej wskazanego stanu faktycznego Sąd Najwyższy wyjaśnił, że przyjęcie, iż długi spółki kapitałowej wygasają z chwilą ustania jej bytu prawnego, mogłoby oznaczać drastyczną różnicę w sytuacji prawnej obu rodzajów podmiotów prawa cywilnego. Mogłoby w szczególności naruszać sytuację prawną wierzycieli osoby prawnej, których prawa majątkowe zasługują na ochronę ze względu na sformułowaną w art. 64 Konstytucji zasadę ochrony własności. Według Sądu Najwyższego zagadnienie to nie może być rozwiązane jedynie przez pryzmat konstrukcji zobowiązania, ale musi uwzględniać szerszy kontekst systemowy, jak również funkcje, jakie ma spełniać zasada akcesoryjności hipoteki wynikająca z art. 94 u.k.w.h.

Z kolei w uzasadnieniu wyroku z 10 września 2015 r., II CSK 745/14, Sąd Najwyższy wyjaśnił, że brak definicji pojęcia „wierzytelność hipoteczna” oznacza, iż należy odwołać się do prawa cywilnego i przyjąć, że jest to prawo majątkowe o charakterze cywilnoprawnym, polegające na roszczeniu wierzyciela o spełnienie świadczenia pieniężnego objętego zabezpieczeniem hipotecznym. Hipoteka może być ustanowiona zarówno na nieruchomości dłużnika osobistego, jak i rzeczowego (osoby trzeciej). Wygaśnięcie wierzytelności, także hipotecznej, następuje zgodnie z regułami prawa cywilnego. Co do zasady utrata zdolności prawnej osoby fizycznej na skutek śmierci, a osoby prawnej na skutek wykreślenia z Krajowego Rejestru Sądowego, nie powoduje wygaśnięcia zobowiązań niemających charakteru osobistego lub niepodlegających sukcesji. W odniesieniu do dłużnika będącego osobą prawną przyjęto, że wykreślenie go z rejestru sądowego powoduje powstanie specyficznej sytuacji prawnej polegającej na tym, że ustanie bytu prawnego nie niweczy prawa do uzyskania zaspokojenia przez jego wierzycieli, jeżeli istnieje nadal mienie należące do zlikwidowanego dłużnika lub zabezpieczenie wierzytelności na mieniu osób trzecich, w tym w postaci hipoteki

(podobnie zob. wyroki SN: z 27 czerwca 2014 r., V CSK 440/13; z 17 grudnia 2015 r., V CSK 228/15).

Artykuł 94 u.k.w.h. nie określa, kiedy wygasa wierzytelność, lecz rozstrzygają o tym właściwe przepisy z zakresu prawa zobowiązań (zob. wyrok SN z 27 czerwca 2014 r., V CSK 440/13). Natomiast w sprawie, której dotyczy zagadnienie prawne przedstawione przez Sąd Okręgowy, jest to przepis prawa publicznego. Artykuł 369 p.u.n. nie rozstrzygał wyraźnie, czy umorzenie na jego podstawie długu upadłego wywierało jednocześnie skutek umarzający również wobec poręczyciela i współdłużnika oraz praw wynikających z hipoteki i zastawu zabezpieczających umorzony dług – co różniło go od dotyczącego układu art. 291 p.u.n. (obowiązującego w tym samym czasie i uchylonego z dniem 1 stycznia 2016 r.). Według art. 291 p.u.n. układ nie naruszał praw wierzyciela wobec poręczyciela dłużnika oraz współdłużnika ani praw wynikających z hipoteki, zastawu, zastawu rejestrowego i hipoteki morskiej, jeżeli były one ustanowione na mieniu osoby trzeciej. Przepis ten ograniczał zatem, w zakresie swego zastosowania, akcesoryjny charakter poręczenia i innych praw zabezpieczających. Na podstawie art. 291 p.u.n. prawa zabezpieczające wierzytelności objęte układem, pomimo akcesoryjnego charakteru, trwały nadal w nienaruszonym kształcie.

W ocenie Sądu Najwyższego w obecnym składzie, nietrafnie przyjął Sąd Najwyższy w uzasadnieniu wyroku z 5 lutego 2016 r., IV CSK 346/15, że choć art. 369 p.u.n. (inaczej niż art. 291 p.u.n.) nie przewidywał tego wyraźnie, to jednak również z jego treści wynikało ograniczenie skutków dokonanego na jego podstawie umorzenia jedynie do długów upadłego, a więc wynikała z niego norma statuująca nienaruszalność przez to umorzenie zobowiązań współdłużnika upadłego oraz wszelkich praw wierzyciela wobec osób trzecich z przysługujących mu zabezpieczeń umorzonego długu, w tym także takich, które mają charakter akcesoryjny. Nie ma bowiem uzasadnionych podstaw do zastosowania wyłączeń przewidzianych w art. 291 p.u.n. (dotyczącym układu) do sytuacji uregulowanej w art. 369 p.u.n. (dotyczącym upadłości). Zauważyć należy, że odmienny jest charakter układu, który wymaga wypracowania porozumienia (umowy) między dłużnikiem a wierzycielami, od upadłości, po zakończeniu której sąd może umorzyć wierzytelności na podstawie przepisu szczególnego.

Za wadliwością wykładni art. 369 p.u.n. przyjętej w sprawie IV CSK 346/15 przemawia przede wszystkim wykładnia językowa tego artykułu, która ma pierwszeństwo przed pozostałymi metodami wykładni (zob. uchwałę SN z 21 stycznia 2016 r., III SZP 4/15, OSNP 2016, nr 8, poz. 110). Zgodnie z art. 369 p.u.n., w brzmieniu obowiązującym do 1 stycznia 2016 r., w postanowieniu o zakończeniu postępowania upadłościowego obejmującego likwidację majątku upadłego, którym jest osoba fizyczna, sąd na wniosek upadłego mógł orzec o umorzeniu w całości lub części zobowiązań upadłego, które nie zostały zaspokojone w postępowaniu upadłościowym, jeżeli kumulatywnie zostały spełnione szczególne warunki wymienione w pkt 1-3 tego przepisu. Zamknięty katalog wierzytelności niepodlegających umorzeniu zawierał ust. 3 powołanego artykułu, przy czym ustawodawca nie zamieścił w nim m.in. praw wynikających z hipoteki (jak to uczynił w art. 291 p.u.n.). Należy założyć, że stanowienie prawa dokonywane jest przez racjonalnego ustawodawcę, a więc różne uregulowanie tej kwestii w postępowaniach układowym i upadłościowym było zamierzone i nie stanowiło wyniku przeoczenia. Stosowanie zasady z art. 291 p.u.n. (dotyczącej układu) przez analogię do art. 369 p.u.n. (dotyczącego upadłości) jest nietrafne, skoro analizowane rozwiązanie kreuje normę szczególną, stosowaną jednak ściśle. Także z art. 94 u.k.w.h. nie wynika wyłączenie akcesoryjności w przypadku art. 369 p.u.n. Brak jest również innego przepisu szczególnego, który przewidywałby, że zabezpieczenie hipoteczne nie wygasa w razie „upadłościowego” umorzenia wierzytelności.

Do analogicznego wniosku prowadzi wykładnia celowościowa art. 369 p.u.n. Orzeczenia Sądu Najwyższego, w których wskazywano na brak skutku w postaci wygaśnięcia hipoteki, były wydawane głównie w wypadkach likwidacji czy wykreślenia z rejestru osób prawnych, a niekiedy takie przypadki mogą sprowadzać się do zamiaru ominięcia zaspokojenia wierzyciela w razie braku sukcesji i wówczas widoczny jest sens pozostawienia zabezpieczenia hipotecznego w mocy. Oczywiście mogą istnieć także przypadki odmienne, przy czym zasadą powinno być działanie w dobrej wierze i zgodnie z prawem. W stanie faktycznym niniejszej sprawy nie dochodzi do „likwidacji” osoby fizycznej prowadzącej działalność gospodarczą. W razie umorzenia wierzytelności (jej wygaśnięcia)

i uznania, że w takiej sytuacji hipoteka jednak nie wygasa, doszłoby do kreacji hipoteki bez wierzytelności. Hipoteka byłaby samoistnym tworem prawnym.

Tymczasem celem analizowanej regulacji jest umożliwienie uczciwemu dłużnikowi w ramach przesłanek wskazanych w art. 369 ust. 1 pkt 1-3 p.u.n. zapewnienia nowego startu życiowego, wolnego od obciążeń natury finansowej, gdyż po zakończeniu postępowania likwidacyjnego dłużnik (upadły) nie ma już odpowiedniego majątku na spłatę niezaspokojonych zobowiązań w postępowaniu upadłościowym. Przy czym instytucja ta nie może być wykorzystywana jako instrument prawny służący przerwaniu na wierzycieli ryzyka prowadzenia działalności gospodarczej. Możliwość orzeczenia na podstawie art. 369 p.u.n. jest uprawnieniem sądu, któremu pozostawiono ocenę zasadności wniosku upadłego, a ponadto umożliwiono mu podjęcie tej decyzji jedynie co do części zobowiązań upadłego. Uprawnienie sądu do dokonania oceny celu takiego umorzenia wierzytelności w konkretnej sprawie, powinno zabezpieczyć ewentualne ryzyko związane z utrudnieniem korzystania z hipoteki, a także zagwarantować pewność obrotu.

Ponadto wniosek taki potwierdza wykładnia systemowa. Zgodnie z art. 65 ust. 1 u.k.w.h. w celu zabezpieczenia oznaczonej wierzytelności wynikającej z określonego stosunku prawnego można nieruchomości obciążyć prawem, na mocy którego wierzyciel może dochodzić zaspokojenia z nieruchomości bez względu na to, czyją stała się własnością, i z pierwszeństwem przed wierzycielami osobistymi właściciela nieruchomości (hipoteka). Z samej istoty hipoteki wynika jej sens jako zabezpieczenia związanego z istniejącą wierzytelnością. Brak jest też w systemie prawa przepisu szczególnego, który wyłączałby wygaśnięcie hipoteki w analizowanym przypadku. Konieczność uwzględnienia przez sąd także tych systemowych aspektów już w momencie orzekania o umorzeniu wierzytelności, minimalizuje ewentualne obawy o doniosłość instytucji hipoteki w obrocie prawnym.

Punktem wyjścia do rozstrzygnięcia przedstawionego zagadnienia prawnego musi być też przypomnienie, że hipoteka jest ograniczonym prawem rzeczowym na nieruchomości, związanym z oznaczoną wierzytelnością i służącym do jej zabezpieczenia (art. 65 ust. 1 u.k.w.h.). Jest prawem akcesoryjnym, tzn.

może istnieć tylko o tyle, o ile istnieje wierzytelność. Zabezpieczenie musi dotyczyć wierzytelności oznaczonej sumą pieniężną, przysługującej wobec określonego dłużnika osobistego. Dlatego nie można ustanowić hipoteki bez wierzytelności, co oznacza, że nie można ustanowić hipoteki na rzecz osoby, której nie przysługuje wierzytelność. Co do zasady, wygaśnięcie wierzytelności pociąga za sobą wygaśnięcie zabezpieczającej ją hipoteki (art. 94 u.k.w.h.; zob. m.in. wyroki SN: z 26 czerwca 2020 r., I CSK 429/18; z 10 września 2015 r., II CSK 745/14).

Wygaśnięcie hipoteki powodują określone zdarzenia prawne, w tym: spłacenienie wierzytelności, zrzeczenie się hipoteki (art. 96 u.k.w.h.), zwolnienie z długu (art. 508 k.c.), potrącenie (art. 498 k.c.), spełnienie za zgodą wierzyciela innego świadczenia – *datio in solutum* (art. 453 k.c.), złożenie przedmiotu do depozytu sądowego (art. 470 k.c.), niektóre przypadki odnowienia (art. 507 k.c.), konfuzja (art. 241 k.c.) – przy czym wskazane zdarzenia nie wyczerpują przyczyn wygaśnięcia wierzytelności. W judykaturze wyjaśniono, że art. 94 u.k.w.h. wyraża zasadę akcesoryjności hipoteki w stosunku do wierzytelności, którą zabezpiecza, w takim zakresie, w jakim hipoteka jest uzależniona od zabezpieczonej wierzytelności. To oznacza, że wygaśnięcie hipoteki na podstawie tego przepisu dotyczy wszystkich przypadków wygaśnięcia wierzytelności, niezależnie od przyczyny, czy to na skutek zaspokojenia interesu wierzyciela, czy wygaśnięcia mimo niezaspokojenia (zob. wyrok SN z 4 lipca 2014 r., II CSK 574/13).

Przy tym wierzytelność, której dłużnikiem osobistym jest osoba prawna, nie wygasa z chwilą wykreślenia dłużnika z rejestru na skutek zakończenia postępowania upadłościowego, jeżeli charakter tej wierzytelności jest tego rodzaju, że możliwe jest jej zaspokojenie z substratu majątkowego pozostałego po osobie prawnej np. w razie złożenia odpowiednich kwot do depozytu sądowego, czy też z zabezpieczeń tej wierzytelności na przedmiotach majątkowych osób trzecich. W takich przypadkach likwidacja osoby prawnej prowadzi do powstania sytuacji prawnej podobnej w skutkach do tej, która jest określana jako zobowiązanie naturalne, tj. zobowiązanie, z którego wynika wprawdzie wierzytelność, która jednak nie może być dochodzona w drodze zastosowania przymusu państwowego (zob. postanowienie SN z 10 maja 2012 r., IV CSK 369/11). Natomiast postępowanie upadłościowe wobec osób fizycznych nigdy nie kończy się utratą

bytu prawnego upadłego. W konsekwencji utrzymują się niezaspokojone w ramach postępowania upadłościowego wierzytelności, a wraz z nimi także hipoteki ustanowione na nieruchomościach osób trzecich.

Nie ulega wątpliwości, że wierzyciel hipoteczny może mieć dłużnika: osobistego oraz prawa zastawnicze wobec każdorazowego właściciela nieruchomości (art. 73 u.k.w.h.). Może do tego dojść w drodze zbycia przez dłużnika osobistego nieruchomości obciążonej hipoteką bądź w drodze obciążenia hipoteką nieruchomości przez jej właściciela na zabezpieczenie cudzego długu. Dłużnik osobisty ponosi odpowiedzialność wobec wierzyciela z całego swojego majątku, zaś właściciel rzeczy obciążonej ponosi odpowiedzialność wobec wierzyciela, któremu przysługuje wierzytelność zabezpieczona hipoteką, tylko z obciążonej hipoteką nieruchomości. W judykaturze trafnie przyjmuje się, że nieistnienie dłużnika osobistego prowadzi do wygaśnięcia wierzytelności (zob. wyrok SN z 7 października 2008 r., III CSK 112/08). W uzasadnieniu powołanego orzeczenia wyjaśniono, że wierzytelność oznacza prawo do żądania przez wierzyciela określonego świadczenia od określonego dłużnika. Skoro zatem, wobec utraty bytu prawnego dłużnika i ustalenia, że jego następca prawny nie ponosi z tego tytułu odpowiedzialności, nie ma dłużnika osobistego, to wierzytelność zabezpieczona hipoteką wygasa, a skutkiem tego jest wygaśnięcie zabezpieczających tę wierzytelność hipotek. Ewentualne wyjątki od tej zasady, jeżeli zostały przewidziane przez ustawodawcę, nie mogą być interpretowane rozszerzająco.

Z tych względów Sąd Najwyższy podjął uchwałę jak na wstępie.

(r.g.)

[ał]

